

SOSIAL MƏDƏNİ VƏ HUMANİTAR MƏSƏLƏLƏR KOMİSSİYASI

HESABAT MƏRUZƏSİ

“TÜRK DİLİ GÜNÜ”

Məruzəçi: xanım Urmat Amanbayeva (Qırğızıstan respublikası)

I. GİRİŞ.

Sosial, mədəni və humanitar məsələlər komissiyasının 5 aprel 2013-cü il tarixində keçirilmiş ikinci toplantısı zamanı Bişkekdə keçiriləcək üçüncü toplantı gündəliyinin ana maddəsi olaraq «Türk dili günü» mövzusu qəbul edilmişdir.

Hal-hazırda TÜRKPAA üzvü ölkələrində Türk dili tarixinin və ədəbi əsərlərinin dərk edilməsi prosesi baş verir. Bununla əlaqədar olaraq, Türk dövlətləri üçün təhsil, elm, mədəniyyət və KİV sahələrində əməkdaşlığı genişləndirmək və konkretləşdirmək lazımdır.

Türk xalqlarının şifahi ədəbiyyatı Türk dillərinin inkişafına böyük töhfə olmuşdur və dastanlar, əfsanələr, nağıllar və şeirlər şəklində qiymətsiz miras qoymuşdur. Manas epik trilogiyası, Semetey, Seytek, Alpamis, Koblandı, Er Targın, Kambar batır, Dədə Qorqud və digər dastanlar və xalq nağılları Türk irsinin şifahi ədəbiyyatının ən məşhur yaradıcılıq əsərləri hesab edilir. Türk xalqlarının şifahi ədəbiyyatı qədim türklərin həyatı, ənənələri, dünya və ətraf mühit anlayışları haqqında məlumat mənbəyidir.

VI-X əsrlərdə ortaya qoyulmuş Orxon-Yenisey yazıları, Türk dilləri tarixinin araşdırılmasında əhəmiyyətli qaynaqlara çevrilmişdir. Pazırık, Issık, Noyun Ula kurqanları Türk dillərinin Altay Dağlarında bilinən ən köhnə yazı nümunələridir. Məlum olduğu kimi, Orxon-Yenisey yazıları ilk dəfə 1891-ci ildə Alman mənşəli Rus alimi V.V.Radlov tərəfindən aşkar edilmiş, ilk dəfə 1893-cü ildə danimarkalı dilçi alim Vilhelm Tomsen tərəfindən oxunmuşdur. Dünyanın görkəmli türkoloqları Türk dillərinin öyrənilməsinə öz töfhələrini vermiş və verməkdədirlər.

Mahmud Kaşğari (Divani – lüğət ət Türk), Yusuf Balasaquni (Kutadqu Biliq) kimi və digər qədim türk dünyasının görkəmli alim və mütəfəkkirləri Türk ədəbi əsərlərinin inkişafına fundamental töhfələr vermişlər.

1277-ci ildə Karamanoğulları Dövlətində (bu günki Türkiyənin orta cənub hissəsi) Türk Dilinin rəsmi dil olaraq elan edilməsi ilə ictimai həyatda iştirak edən Türk dillərinin təkrar dövlət dili olaraq istifadə edilmə prosesi başladı.

II. TÜRKPƏ ÖLKƏLƏRİNDƏ TƏHSİL SAHƏSİ

Azərbaycan: Azərbaycanın ali təhsil müəssisələri xarici ölkələr üçün kadrların hazırlanmasında böyük ənənə və təcrübəyə malikdirlər. Azərbaycanın Təhsil Nazirliyindən alınan məlumat əsasən ölkənin ali təhsil müəssisələrində təxminən 50 ölkədən 6795 xarici tələbə təhsil alır.

Öz növbəsində, Azərbaycan tələbələrinin dünyanın aparıcı universitetlərində təhsil alması məqsədi ilə «2007-2015-ci illərdə Azərbaycan Gənclərinin Xarici Ölkələrdə Təhsili üzrə Dövlət Proqramı» qəbul edilmişdir. Proqram çərçivəsində, 5000-nə yaxın tələbə ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və dünyanın digər bir çox universitetlərində təhsil almalıdırlar.

Bugün Azərbaycanın ali təhsil müəssisələrində müxtəlif ixtisaslar üzrə TÜRKPƏ üzv ölkələrindən tələbələr təhsil alır. Xüsusilə Qazaxıstandan 35 tələbə, Qırğızıstandan 9 və Türkiyədən təxminən 2543 tələbə təhsil alır. Azərbaycanda Türk sistemi ilə 12 lisey və «Qafqaz» universiteti fəaliyyət göstərir. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, 2011-ci ildə Bakı Dövlət Universiteti nəzdində A.Kunanbayeva adına Qafqaz dil, tarix və mədəniyyət mərkəzi açılmışdır.

Qazaxıstan: Ölkədə təhsil və elm sahələrində yenidənqurma və modernləşmə prosesləri gedir. Təhsilin strukturu beynəlxalq standart təsnifata uyğun olaraq həyata keçirilir. Texniki peşə təhsilin prioritetləri (TPT) aşağıdakı kimi təsnif olunur:

- 12 illik ibtidai təhsil sisteminin tətbiqi planlarını nəzərə alaraq gənclər üçün bərabər TPT imkanlarını təmin etmək;
- Mütəxəssislərin hazırlanması və kadrların rəqabət keyfiyyətinin artırılması;
- Biznes sektoru ilə əməkdaşlığı inkişaf etdirmək;

Ali təhsil aşağıdakı istiqamətlər üzrə inkişaf edir:

- Vətəndaşlara ali təhsil almaları üçün geniş və bərabər imkanlar yaratmaq;
- Əmək bazarı və sənaye və innovasiya inkişafının tələblərinə uyğun olaraq mütəxəssislərin hazırlanması;
- Təhsil, elm və sənayeni əlaqələndirmək;
- Ali təhsildə korporativ idarəetmə sistemi qurmaq

Qazaxıstan «Bolaşak» təqaüdü çərçivəsində hər il təhsil almaları üçün dünyanın aparıcı universitetlərinə tələbələr göndərir. Mövcud proqramın təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə 2011-2015-ci illər üzrə məzunların seçimi, hazırlanması və işlə təmin olunmasını metodunun tətbiq olunmasını nəzərdə tutan «Bolaşak» təqaüdünün yeni İnkişaf Planı qəbul edilmişdir.

TÜRKPA üzv ölkələrindən Qazaxıstanın ali təhsil müəssisələrində təhsil alan tələbələrə gəldikdə:

Hal-hazırda Qazaxıstanın ali təhsil institutlarında Azərbaycandan 124, Qırğızıstandan 802 və Türkiyədən 262 tələbə təhsil alır.

Bundan başqa, Qazaxıstan Respublikası hökumətinin 20 May 2012-ci il tarixli, 2013-2014-cü illər tədris ili üçün 500 nömrəli qərarı ilə Türkdilli ölkələrdən olan tələbələr üçün 200 təqaüd ayrılmışdır - Türkiyədən olan tələbələr üçün 13,

Azərbaycandan olan tələbələr üçün 19 və Qırğızıstandan olan tələbələr üçün 32 təqaüd.

Ali təhsilli mütəxəssislərin hazırlığı ilə bağlı:

Məruzənin önəmini nəzərə alaraq, Türk araşdırmaları üzrə mütəxəssislərin hazırlığı barədə məlumat vermək uyğun olardı. Bakalavr, magistr və fəlsəfə doktoru dərəcələri üzrə təhsil Abay adına L.N. Qumilyov Avrasiya Universiteti (Astana), Al-Farabi Qazax Dövlət Universiteti (Almatı), Qazax Dövlət Pedaqoji Universiteti (Almatı) və Q.A. Yassavi adına Beynəlxalq Qazax-Türk Universitetində (Türkistan) verilir.

Qırğızıstan: Qırğızıstanın Təhsil Nazirliyi hal-hazırda 2012-2020-ci illər üçün təhsil strategiyasını həyata keçirir. Strategiyanın əsas məqsədi göstərilən təhsil xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün daxili və xarici resursların səmərəli istifadəsi yolu ilə təhsil sisteminin davamlı inkişafına şərait yaratmaqdır. Bugün Qırğızıstanın dünyanın 60-a yaxın ölkəsi ilə təhsil sahəsində əlaqələri qurulmuşdur.

Bugün Qırğızıstanın ali təhsil müəssisələrində Türkiyədən 1500-dən artıq tələbə, Qazaxıstandan 700 tələbə və Azərbaycandan 8 tələbə təhsil alırlar. Qırğızıstanda Türk sistemilə 27 türk liseyi, eyni zamanda «Manas» qırğız-türk universiteti və «Alatoo - Atatürk» özəl universiteti fəaliyyət göstərir.

Türkiyə: Türkiyədə orta və ali təhsil sistemi müasir tətbiqlər nümunəsində yaradılmışdır. İbtidai təhsilin liseyə qədər olan müddət 4 +4 +4 formasındadır və zəruridir. Dərs kitabları şagirdlərə pulsuz verilir. Ali təhsil sahəsində Türkiyədə 2003-cü ildə 70 universitet olduğu halda, indiki vaxtda 179 universitet var və bu universitetlərin əhəmiyyətli bir qisimində magistratura və doktorantura proqramları da fəaliyyət göstərir. Türkiyənin 81 şəhərinin hər birində ən az bir dövlət

universiteti vardır. Erasmus proqramı çərçivəsində Avropa ölkələrindən universitet tələbələri üç aydan bir akademik ilə qədər olan müddətlərlə Türkiyəyə qonaq şagird olaraq gəlməkdədirlər və eyni şəkildə Türkiyədən şagirdlər də Avropa ölkələrinə qonaq şagird olaraq gedirlər. Farabi proqramı çərçivəsində isə Türkiyədəki universitetlər arasında mübadilə proqramları tətbiq olunmaqdadır.

İqtisadi və inzibati elmlər, fən Elmlər, təhsil elmləri, ictimai elmlər, tibb və mühəndislik sahələrindəki əsas proqramların yanında; genetik mühəndislik, Biomühəndislik, havaçılıq və kosmos mühəndisliyi, nəzarət sistemləri mühəndisliyi, havaçılıq elektronikasısı, molekulyar biologiya, təbii fəlakət zamanı rəhbərlik kimi müasir sahələrdə də lisenziya səviyyəsindən etibarən proqramlar mövcuddur.

Bu gün , Türkiyədə Yüksək Öyrətım Kurulu (YÖK) məlumatlarına görə 4200 -dən artıq azərbaycanlı , 1300 ətrafında Qırğız və 727 Kazak öğrenci okumaktadır.

Təhsil sahəsində TÜRKPƏ ölkələri arasında əməkdaşlığın daha aktiv inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə aşağıdakı addımların atılması uyğundur:

- TÜRKPƏ üzvü ölkələrinin intellektual, mədəni, sosial və elmi - texniki iş birliyi imkanlarının həyata keçirilməsi;
- TÜRKPƏ ölkələrində təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi;

III. TÜRKPƏ ÜZV DÖVLƏTLƏRİ ARASINDA KİV SAHƏSİNDƏ ƏMƏKDAŞLIQ

Bu gün TÜRKPƏ üzv dövlətlərində KİV sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı fəaliyyət kifayət qədər fəal inkişaf etmir və dövlətlər arasında informasiya

mübadiləsinin aşağı səviyyəsi müşahidə olunur. “Türk media platforması” informasiya əlaqələrinin əhəmiyyətli dərəcədə güclənməsinə xidmət göstərir.

İndiki dövrdə, məsələn, Türkiyə türk diasporaları üçün məlumatlandırmanı “TRT-Türk” telekanalı vasitəsilə həyata keçirir. Bundan əlavə, ümumtürk yayımını həyata keçirən “TRT-Avaz” telekanalı da fəaliyyət göstərir.

Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, Qazaxıstan və Azərbaycanın öz beynəlxalq telekanalları yayımlanır, lakin onlar da öz etnik diasporaları üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu gün Qazaxıstan ərazisində böyük türk məlumat agentliklərinin nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərir. Öz növbəsində Azərbaycan və Türkiyədə qazax məlumat agentliklərinin müxbirləri çalışır – Bakıda “Kazinform”un, Ankarada isə qazax “Xəbər” agentliyinin nümayəndəsi fəaliyyət göstərir. Türkiyənin böyük tirajlı mətbuat və nəşr şirkətləri Qazaxıstan, Qırğızıstan və Azərbaycanda regional nümayəndəliklərini açmışdır. *(Türkiyə Parlamenti tərəfindən dəyişdirilmişdir)*

Hazırda, dil yaxınlığı baxımından türk KİV-i Azərbaycanda möhkəmlənmişdir. Öz növbəsində Azərbaycan KİV-i də Türkiyə ərazisində geniş təsil olunmuşdur. Eyni zamanda, Azərbaycanda türk radio və telekanallarının siqnallarının qəbul edilməsində heç bir problem yoxdur.

Qazaxıstanda fəaliyyət göstərən 10 böyük məlumat agentlikləri arasında TÜRKPƏ üzv dövlətlərindən yalnız Türkiyə “Anadolu Agentliyi” və digər agentliklərlə təmsil olunmuşdur.

IV. TÜRKDİLLİ DÖVLƏTLƏRİN MƏDƏNİ-HUMANİTAR ƏMƏKDAŞLIĞINDA PRIORİTET MƏSƏLƏLƏR

Türkdilli ölkələr arasında mədəni-humanitar əlaqələr ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən fəal inkişaf etməyə başlamışdır. Xüsusən, bir çox türkdilli ölkələrdə və muxtar qurumlarda türk təhsil müəssisələri fəaliyyət göstərir, müəyyən dərəcədə türk KİV, telekanal, kinostudiya məhsulları və s. vardır.

1993-cü ildə Türk Mədəniyyəti Beynəlxalq Təşkilatının (TÜRKSOY) yaradılması dirçəlişə və türk xalqları arasında mədəni nailiyyətlərin mübadiləsinə əhəmiyyətli təkan verdi. Beləliklə, son 20 il ərzində qeyd olunan sahədə vacib nailiyyətlər əldə olunmuşdur.

Eyni zamanda, türkdilli ölkələr arasında informasiya və mədəni mübadilənin tam və birbaşa kanallarının olmaması diqqəti cəlb edir. Qeyd olunan faktın səbəblərindən biri bir türk dilindən digərlərinə səriştəli tərcüməçilərin çatışmazlığıdır. Həmçinin tərcüməçilər müxtəlif olmalı, yəni ictimai-siyasi leksikanı bilməli, müəyyən sahədə tərcüməni həyata keçirməyə qadir olmalıdırlar.

Təklif olunan tədbirlər

1. Tərcüməçilərin hazırlanması. Türkdilli dövlətlərin nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilən beynəlxalq tədbirlər tərcümənin (yazılı, həm də sinxron və ardıcıl) keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsi ehtiyacını üzə çıxardı. Tərcüməçilər tərcümə zamanı ifadələrin, asan və çətin terminlərin və müəyyən anlayışların lazımı ekvivalentlərini seçməkdə çətinlik çəkir, eləcə də, tərcümələrdə tərcümə edilən dilin stilistikasının pozulması hallarına rast gəlinir. Bütün bunlar dövlətlərin ali təhsil müəssisələrində **ixtisaslaşmış tərcüməçilərin hazırlanmasını** tələb edir. Xüsusilə, aşağıdakı məsələləri nəzərdən keçirmək olar:

- Türk/azərbaycan dillərindən qazax və qırğız dillərinə tərcümələr üzrə ixtisaslaşma;
- Qazax və qırğız dillərindən türk/azərbaycan dillərinə tərcümələr üzrə ixtisaslaşma;
- Keyfiyyətli tərcümə məsələləri üzrə elmi işlər;
- Tərcüməçilər və tələbələr arasında keyfiyyətli tərcümə üzrə müsabiqələr;
- Tərcümə məsələlərinin müzakirəsi üzrə daxili və beynəlxalq seminarlar;
- Türk dilləri tərcüməçilərinin ittifaqının yaradılması.

2. Türkdilli dövlətlər arasında informasiya mübadiləsinin artırılması üzrə tədbirlər. Məlumatın vaxtında əldə olunması və müvafiq dilə tərcümə edilməsi məqsədilə böyük milli **məlumat agentlikləri** üçün qeyd olunan dilləri bilən mütəxəssislərin olması arzu olunandır.

Elm və mədəniyyətə münasibətdə də eyni təklifi nəzərdən keçirmək olardı. Məsələn, ixtisaslaşmış tərcüməçilər olduğu təqdirdə, elm və texnologiyanın son nailiyyətləri, innovativ inkişaf üzrə işlərin bir türk dilindən digərinə tərcüməsi mümkün olardı. Eyni sözləri televiziya məhsulları və kinofilmlərin dublyajı sahəsi haqqında da söyləmək olar.

Təklif olunan praktik addımlar:

- Türk dünyasında baş verən hadisələrlə bağlı gündəlik xəbərlər proqramları;
- Türk dünyasında baş verən hadisələrlə bağlı aparıcı məlumat agentliklərində səhifələr;

- Türk xalqlarının mədəniyyət, tarix və dilləri haqqında verilişlər.

Yuxarıda qeyd olunan addımlar hər dövlətdə daxili informasiya sahəsinin şaxələndirilməsinə və daxili xəbər mənbələrinin məhdud dairəsindən olan məlumat asılılığından qurtulmağa yardım edir. Məlumat mübadiləsinin birbaşa kanallarının yaradılması, bütövlükdə, elm və mədəniyyəti zənginləşdirəcək, o cümlədən, daxili informasiya məkanının müxtəlifliyinə aparacaq.